

PRZEDMOWA

Studium miasta prowincjonalnego to szczególne zadanie badawcze. Duże miasta, zwłaszcza stolice, są wyjątkowe, małe miasta są do siebie podobne, co nie zwalnia z zadania rozpoznania ich *genius loci* (ducha tożsamościowego), odzwierciedlonego w krajobrazie historycznym, kulturowym i pamięci. Krajobraz historyczno-kulturowy miasta wyznacza jego oblicze i jest efektem rozwoju historycznego, kumulującego w elementach krajobrazu ślady czasu. Należą do nich obiekty i zjawiska dziedzictwa kulturowego posiadające elementy materialne (zabytki historyczne i kulturowe, pomniki przyrody, dziedzictwo przemysłowe) i niematerialne (tradycje kulturowe, w tym święta, pamiętne daty, folklor, mitologia).

Krajobraz pamięci jest postrzegany jako część krajobrazu historyczno-kulturowego, która bezpośrednio wpływa na treść pamięci zbiorowej i tożsamość lokalną. To zbiór miejsc (pomniki dziedzictwa historycznego, architektonicznego i przemysłowego) oraz instytucji (muzea, biblioteki, archiwa) budujących przestrzeń pamięci, która nie musi pokrywać się z granicami administracyjnymi, rozszerzając się lub – wręcz przeciwnie – zawężając je. Wszystkie te elementy razem wzięte tworzą obraz miasta prowincjonalnego, w którym zderzają się dynamika i statyka, przyszłość i przeszłość, sztuczność i naturalność, miejsce i przestrzeń, odciskając się na *genius loci* i tożsamości społeczności lokalnej.

Instytucje pamięci wraz z władzami pełnią rolę aktorów krajobrazu pamięci, przekształcając dziedzictwo historyczno-kulturowe w unikalny obraz przekazywany społeczności lokalnej i gościom miasta za pośrednictwem przestrzeni publicznych, ekspozycji muzealnych, wydarzeń kulturalnych, środków masowego przekazu i innych środków komunikacji oraz aktywnie uczestnicząc w kapitalizacji potencjału historyczno-kulturalnego miasta.

Szczególną rolę w kształtowaniu krajobrazu pamięci odgrywają muzea. Z jednej strony muzea pełnią funkcję instytucji naukowych i kumulatorów wiedzy historycznej o przeszłości, dokonują fachowej selekcji artefaktów, wydarzeń historycznych, nadając im symboliczne znaczenia. Z drugiej strony muzea tworzą kontaktową, naładowaną emocjonalnie przestrzeń przeszłości i terażniejszości, przekazując swoje obrazy nowym pokoleniom. Pełniąc funkcje refleksji społecznej, komunikacyjnej i inżynierskiej, muzea stają się jednym z najważniejszych konstruktorów pamięci historycznej i tożsamości lokalnej społeczności miejskiej.

Muzea nabierają szczególnego znaczenia w małych miejscowościach, gdzie różnorodność życia kulturalnego koncentruje się w ograniczonej liczbie ośrodków – lokalnych domach kultury, bibliotekach, szkołach i oczywiście muzeach. Działalność tych ostatnich przebiega w ścisłej interakcji z innymi ośrodkami kultury i nabiera cech odmiennych od muzeów w dużych miastach – wszechstronności, nacisku na praktyki edukacyjne i wychowawcze, kreowaniu funduszy, ukierunkowaniu na zachowanie lokalnej historii.

Zagadnieniom tym poświęcone było rosyjsko-polskie seminarium naukowe „Pejzaże pamięci małych miast”, które odbyło się w ramach grantu Fundacji Nauki Rosyjskiej „Muzeum Małego Miasta: wielość kultur pamięci (analiza historyczna i socjologiczna)” w dniach 1-2 października 2021 r. z udziałem naukowców, pracowników muzeów, bibliotek i archiwów z różnych miast Rosji i Polski, m.in. Moskwy, Permu, Czelabińska, Kazania, Orenburga, Jałty, Wyborga, Krakowa, Lublina, Poznania, Radzyna Podlaskiego, Siedlce, Warszawy, itp.

Struktura książki odzwierciedla główne kierunki seminarium. W pierwszej części zaprezentowane zostały artykuły poświęcone zagadnieniom teoretyczno-metodologicznym w badaniu małych miast. Poczynając od historycznej i geograficznej charakterystyki obiektu badawczego – małej miejscowości – i doprecyzowując pojęcie krajobrazu pamięci, jego treści i struktury, aspekty metodologiczne, a kończąc na przedstawieniu doświadczeń rekonstrukcji krajobrazu pamięci na podstawie różnych źródeł – folkloru, czasopism, materiałów archiwalnych.

W drugiej części znalazły się rozdziały, w których z różnych perspektyw, opierając się na podejściu interdyscyplinarnym, badana jest rola muzeum w kształtowaniu pamięci zbiorowej, w tym o złożonych traumatycznych wydarzeniach z przeszłości. Ważnym aspektem opracowania jest badanie skali i poziomu oddziaływania środowiska muzealnego na ludność miasta. Krzyżuje się ona z analizą dostępności środowiska muzealnego dla różnych grup ludności, roli nowych technologii w powiększaniu sfery odbiorców muzeów oraz aktualizacji przestrzeni muzealnej. Osobno pojawia się problem systematyzacji muzeów i sposobów docierania do nierejestrowanych ekspozycji szkolnych, korporacyjnych, prywatnych. Funkcjonują one jako aktywni przedstawiciele życia kulturalnego małego miasteczka, przyczyniając się do upamiętniania wydarzeń z lokalnej historii.

Część trzecia poświęcona została analizie roli archiwów w upamiętnianiu i tworzeniu dziedzictwa historyczno-kulturowego małego miasta. Pełniąc funkcję repozytorium pamięci dokumentacyjnej, archiwa nie tylko zapewniają jej zachowanie, ale także formatują pamięć zbiorową kolejnych pokoleń, ponieważ historia jako nauka opiera się przede wszystkim na zachowanych dokumentach archiwalnych. W tym kontekście bardzo intere-

sująca jest praktyka organizowania archiwów społecznych, którą można uznać za alternatywę i uzupełnienie działań archiwów państwowych.

Czwarty dział monografii zawiera przekazy „z terenu”, czyli doświadczenia prowincjonalnych muzeów, bibliotek i archiwów w zakresie zachowania i przekazywania młodym pokoleniom dziedzictwa historycznego i kulturowego ich rodzinnego miasta. Jednym z najbardziej zauważalnych trendów w ich działalności jest integracja zasobów i technologii muzealnych, archiwalnych i bibliotecznych w celu osiągnięcia maksymalnej efektywności wykorzystania dostępnych środków.

Połączenie materiałów analitycznych i empirycznych, podejścia naukowego i pragmatycznego, odzwierciedlone w poszczególnych rozdziałach, z powodzeniem się uzupełnia. Pozwala to z jednej strony na weryfikację teoretycznych wniosków naukowców, a z drugiej na uogólnienie praktycznych doświadczeń działalności muzeów, bibliotek, archiwów w małym mieście. Ponadto udział naszych polskich kolegów w seminarium daje niepowtarzalną okazję do porównania procesów kształtowania się przestrzeni pamięci małych miast w Polsce i Rosji, identyfikacji wspólnych trendów i osobliwości.

Ludmiła Mazur

* * *

Miasteczko, prowincja, „mała ojczyzna” – wszystkie te terminy funkcjonują zarówno w Polsce jak i w Rosji. W obu państwach występują w gruncie rzeczy podobne zjawiska społeczno-kulturowe, które stają się dla naukowców przedmiotami badawczymi. Przez zastosowanie różnych metod badawczych możliwe jest dogłębne ich opisanie, a w następnej kolejności zastosowanie komparatystyki. Ich wyniki są tym ciekawsze, że w obu państwach funkcjonują odmienności ustrojowe, różne stosunki społeczne, otoczenie prawne, kultura organizacyjna. Powodują one, że podobne w naszych krajach instytucje mają swoją własną specyfikę, która przekłada się na zakres podejmowanych refleksji naukowych.

Problematyka małych ojczyzn to ciekawy temat, który może być rozważany przez różne dyscypliny naukowe. Analizuje się kwestie dotyczące ich kondycji, postawy mieszkańców, znaków utrwalających pamięć tych miejsc i ich wpływ na życie ludzi – tych miejscowych i przyjezdnych. Wyniki badań są zaś wykorzystywane przez administrację lokalną i państwową na potrzeby tzw. polityki historycznej. W jej ramach łączone są czynniki ideologiczne, emocjonalne z użytecznymi w celu umacniania tożsamości, poczucia dumy regionalnej oraz stymulowania wzmacniania kompetencji. To wszystko dopiero generuje czynniki pozwalające na samorozwój. Pa-

mięć historyczna ma w tym niezwykle znaczenie. To ona bowiem wzmacnia siłę i potencjał małych ojczyzn w starciu z globalną machiną zagrażającą ich autonomii, a nawet istnieniu.

Wyniki badań prowadzonych w tym zakresie w Rosji i w Polsce, z jednej strony utrwalają istniejący krajobraz pamięci prowincji, z drugiej strony wytyczają kierunki dalszych przedsięwzięć naukowych. Mogą one przyczynić się do rozwoju tego segmentu życia narodowego. Bowiern kumuluje ono w sobie wszystkie lokalne przejawy kultuwowania tożsamościowej pamięci małych grup ludzkich, których wyrazicielem są prowincjonalne muzea, archiwa, i inne podmioty prowadzone przez administrację i organizacje społeczne.

Jako że nauka historyczna jest dopiero na progu badań zakreślonych tematyką niniejszego opracowania, książka ta stanowi niezbędną podstawę do dalszych przedsięwzięć naukowych.

Dariusz Magier